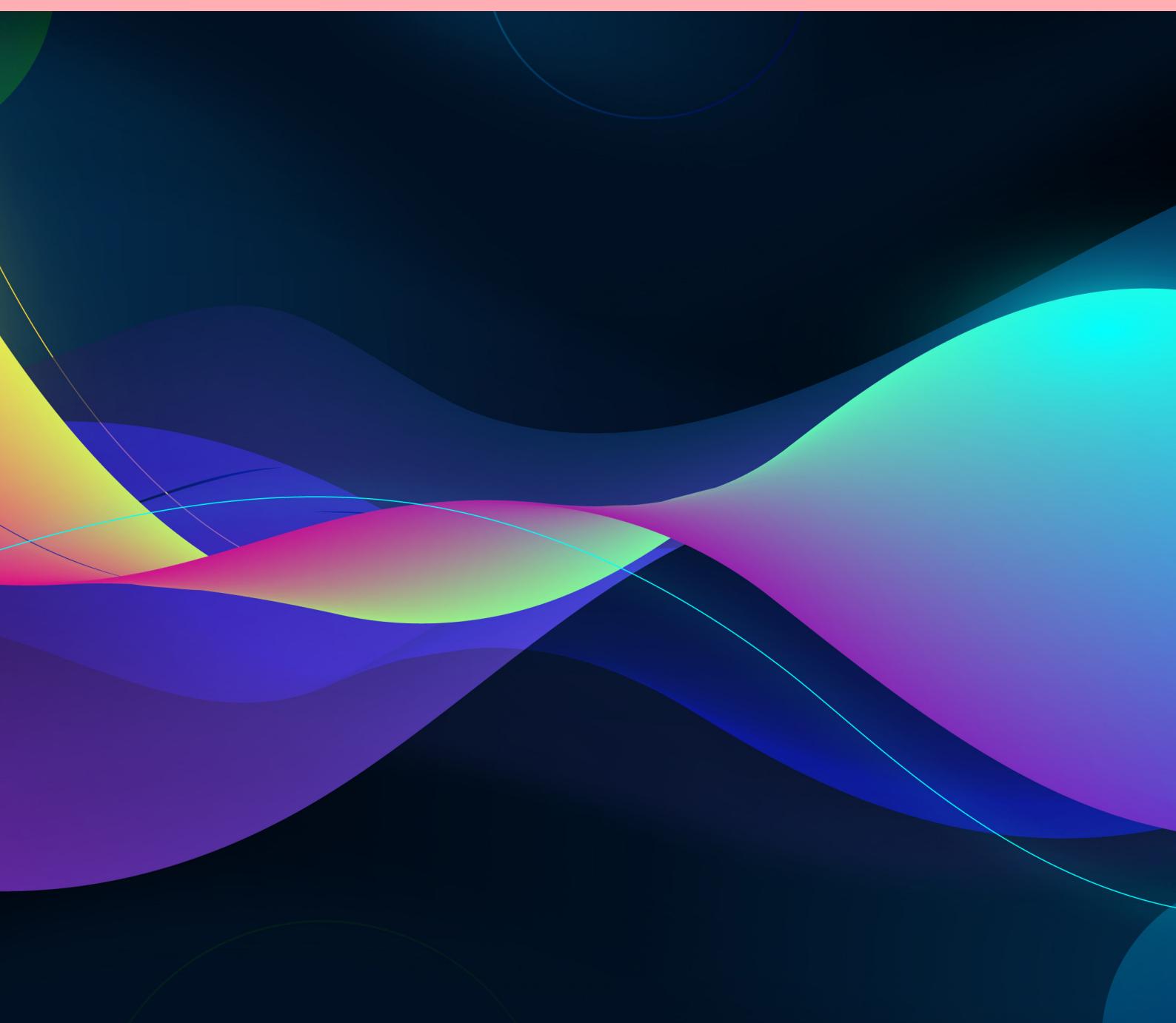

KABA

5

KASIBEBIRABARSO

NGBAR NE KUMOBE KETA N SHUŋ

Ngbanyato be kesibε be mbra

KASOTOFUTI

Kaba ere bee kenito Kasibεbirabarso be ntuiṣo nna. Kasibεbirabarso la kenyikpra nna n sa Ghana be ngbarana ne kasobii pɔteana kike fane Mbronito.

Ta n ya fo kumuba ere be lalaluwe, feeŋ tiŋ:

1. Sibε kesheŋkute be Kasibεbirabarso.
2. sibε kedelgeso be kasibεbirabarso
3. sibε kebuwiashenjto be kasibεbirabarso.

Kasobiiikpra

- Kasibεbirabarso la kasibε mone ku bee lara kesheŋ ko nko kesheŋtirso ko efuli nna.
- Feeŋ bii kasibεbirabarso be ntuiŋ sa mfa:
 - Kesheŋkute la kasibε tenteŋ be kesherkpaŋ sibeso nna ne ku bee be kesheŋkute be kapɔrto be ekpa so a lara esa be mfera efuli.
 - Kedelgeso be kasibεbirabarso la kasibεbirabarso be katuŋ mone ku bee shinε ebiipo bee delgeso/folwe kusɔ so nna: kusɔ, esa, kabonj, mfera, kagbene be afɛso ne adamta.
 - Kebuwiashenjto be kasibεbirabarso la kasibεbirabarso mone ku bee buwito nko a delge kusɔ so nna. Ku bee buwito kumu na, ekpaana nko lakal to be ashεŋ ne a bee lar anishi nεnε.
- Kasibεbirabarso kama kɔ kumo nawule be kapɔr ne ayabi nna.

APUNTOS

Anye daŋ malga kumu ere be asheŋ ko kaba mo na to. Feeŋ tiŋ nyinji kusɔ nɛ ku la kamalgafolmu aa? Manɛ ela kamalgafol chetopo?

Sibɛ fobe atuwebi n nase fo kaŋ bir fo barkasa kilijima n luwe.

Naniere ta fobe atuwebi na n kasar atuwebi mone a wɔ kaseto ere.

KAMALGAFOLMU

Kamalgafolmu ela kamalgafol mone ku bee buwito keshejtirso na so ashi kato na to. Kamalgafol chetopo ela kamalgafol mone ku bee cheto a buwito keshejtirso na so.

Kasibebirabarlo

Agoni kpra ko e daga nɛ fo baa ko n tiŋ sibɛ kasibebirabarlo lela. A daga fo ka nase fobe ashejtirso na nene nɛ nto. Feeŋ wɔrɔ le nɛ kebaa ta aboaya mone a duli a bar n wɔtɔ katuŋ koŋwule to, kekute esoso/chipurso be asheŋ pɔe kaseto/kanyiso, a lara kashintenj efuli, akasar asɔ abar nɛ adamta.

Kasibebirabarlo la kasibe mone ku bee lara kesheŋ ko nko keshejtirso ko efuli nna. Kasibebirabarlo kama bee buwi keshejtirso ko so nna.

Kasibebirabarlo be ntuj sa be asheŋ nɛ anye beeŋ ji mfa n fara nɛ keshejkute be kasibebirabarlo.

Keshejkute be kasibebirabarlo

Keshejkute la kasibe tentenj be kesherkpaŋ sibeso nna nɛ ku bee be keshejkute be kapɔrto be ekpa so a ta kumu ko a lara esa be anishi be awuso efuli. Ku been tiŋ ala kashintenj nko efɛ. Saŋɛ damta esa koŋwule be katilemu nɛ ku bee ta a shuŋ. Saŋɛ choŋso be mmalgaba nɛ alakalfoni nɛ kamalganyi be apɔrsobi gba la asɔ nɛ a bee cheto nna a pɛ esa be lakal a wɔtɔ kesherkpaŋ na to.

Keshejkute be kasibebirabarlo be amu ko nde:

- Sibɛ kesherkpaŋ ta n laŋɛ fo sososo be sukuru be keyɔ be kachɛ be asheŋ.
- Sibɛ kesherkpaŋ ta n laŋɛ fobe ewushi be saŋɛ mone fo maaŋ teŋso.
- Sibɛ kesherkpaŋ ta n laŋɛ fobe kanye/kusoworɔso mone fobe kagbene fuli ga so.

- Sibε kesherkpaŋ ta n laŋε kusɔ bla bomin mone fo bii ashi kusone fo wɔrɔ n jajε ko be kabaso.

Kushuŋ 5.1

Kunyɔnyɔto/ntuŋso be kushuŋ: Sibε kamalgafolmu ne mmalgafol chetopo anyɔ ta n laŋε kumu ere be kabaso; kakurweache be kamuji.

Kushuŋ 5.2

Kraŋ keboaya mone ku wɔ kaseto ere n shin ta fo gbagba be mmalgaba n sibε kesheŋkute be kasibεbirabarso be kapɔr.

<https://open.library.okstate.edu/internationalcomposition/chapter/unique-characteristics-of-the-narrative-essay/>

Ntuŋso be kushuŋ: Be kusɔ mone fo bii na so n delge kusɔ ne fo tama fane fo ka beeŋ wɔrɔ n sibε ntoo nene.

Kesheŋkute be kasibεbirabarso be kapɔr.

Kesheŋkute be kasibεbirabarso kɔ kapɔr mone ku bee chε fo to nna ne fee sibε fobe kasibεbirabarso nene.

Kraŋ keboaya ashi kebor ere so

<https://mhcc.pressbooks.pub/app/uploads/sites/31/2021/07/Narrative-Essay.pdf>

Kushuŋ 5.3

Ntuŋso to, menye e bir kelijima ta n laŋε kusɔ mone fo kraŋ na so.

Ta fobe kusɔ mone fo bii kakraŋ na to na n kasar kesheŋkute be kasibεbirabarso be kapɔr ere. Kapɔr na ela kasotofuti, apuntosɔ ne lalaluwe.

Kasotofuti

Kenishi deňi: fara ne mbishi, asɔ be kɔnɔ nko kamalgafol mone ku bee bra baasa be lakal kesherkpaŋ na so. Kawol na be abɔaya dagaso mone bekrampo na daga ku pin. Kamalgafol mone ku kɔ kesheŋ tinini na gba bee danjɛso nna.

Apuntosɔ be nto

Mfa ne kesheŋkreso mone ku bee cheto a buwito kamalgafolmu na to bee lar efuli.

Saŋe monə kesherkpaŋ na wɔrɔ ne kesheŋkreso na kikə bee buwito mfa nna.

Kato kama daga ne ku fara ne kamalgafolmu nna n shin luweto ne kamalgafol chetopo mone ku bee cheso kato bəsepo na to.

Lalaluwe

Lɔŋe m palto kamalgafolmu na to.

Lɔŋe m palto asheŋ kpra na to.

Sibə kamalgafol mone ku beeŋ duwɔso kasibəbirabarso na kikə so.

Kushuŋ 5.4

1. Kunyɔnyɔto/ntuŋso to, menye e sibə asə mone a daga a ka wɔ kesheŋkute be kasibəbirabarso be kapɔr to n shin bir amobe kelijima.
2. Ntuŋso to, menye e lɔŋe n sibə nto asa be kesheŋkute be kasibəbirabarso ta n laŋe kachegboŋ mo to ne fo yɔ. Kraŋ n sa fo braana ebiikpa ne menye e tise amo to.
3. Ntuŋso to, menye e kraŋ kebɔaya mone ku wɔ kaseto ere n shin tisetō kato kama be kesheŋkreso ne ekpa mone esibepo na ta m bra ekrampo na be lakal kesherkpaŋ na to.

N fara mabe yunivasiti n ya luwe, mee jigi nene ga mabe nsulwe to. N nio la yunivasiti be enimu gboŋ nna ne ma tuto la eŋinipo, amoso kakraŋ daŋ deŋ ma mabe kebia to kikə nna. Ta n ya fo mabe Junior High sukuru, n daŋ laŋe kaman cheche ne nsulwe mone ku la kenishipre peya mone n daa jigi nene ga.

Kaman be kelajɛ

Kananɛ ku daŋ wɔrɔ ma nna na

N too n nawuraana jaga fɔŋfɔŋ ma kumu. Kufuu ne kebilsı be kebaŋso, n fe mfera kache na kikə a bishi kananɛ le be kebawɔtɔ beeŋ tɔrɔ ma echefoso be kekraŋ n yɔ kufɔ to. Mabe kapɔr ere beeŋ tiŋ yunivasiti be kushuŋ kpakpaso ere aa? Pɔe ne n tɔr cheche, n ya fin kayurwushi nna ashi n nawuraana ne lakalsapo kuto. Ne bumobe kabɔrekule ne kenunsa, bu gberge ma n ler asheŋlubi to ne n wu fanɛ asheŋ beeŋ nyale nene n sa ma.

Kashinteŋ, kaman laŋe nsulwe kpra to bee baŋe kumu ama meeŋ tiŋ wɔtɔ kenishipre n fin eŋinipo mabe sukuru be keyɔ kikɛ to, n kuŋ kumobe kelaŋe n wɔrɔ n shin naŋ ɲin ma n sulwe be abii/amaki na n di esoso ashi ebiikpa be ebuto.

N wu fane kaman be kelaŋe daŋe anyebe kebawɔtɔ so nna ama kananɛ anyee shuli n sa kumo e naa ɲini anyebe kekɔ m pɔso. N naŋ bii kefin kecheto baasa pɔtɛ kuto be tɔnɔ. Ma ne mabe eŋinipo be kakraŋ to, n tiŋ n nu m pinto kasɔbii na to nene n ɲin mbii/amaki na n di esoso. N ta n tiiso, n naŋ bii kanyiti ta n laŋe kabolar/tɔrɔ ka tu fo be kaplie so hali nuso ne kabolar na sa. Le be adabi shine n nyɛ lakal ta n laŋe ma sukuru gboŋ to be keyɔ n shin cheto ne n kii esa mone n la kabre ere. N chɔrɔ Ebɔrɛ ne lakal mone m bii na to ne kumu lela mone n nyɛ tɔrɔ ere be kaman.

Kedelgeso be kasibebirabarso

Mane ela kedelgeso be kasibebirabarso?

Ku la kasibebirabarso be katuŋ mone ku bee delge kusɔ ko so fane: kusɔ, esa, kaboŋ, kagbene be afeso ne lakal be ekpa, ne fo wu kusɔ na nene. Kedelgeso be kasibebirabarso daga ku ka dese nna nene, a buwi ashɛŋ to ne eyur be amalgasɔ be ngbar, a bra ekrampo na be lakal kebɔaya na to.

kedelgeso be kasibebirabarso be kapɔr

Kedelgeso be kasibebirabarso be kapɔr du nna fane nsibebirabarso mone anye tiŋ n bii na.

Kasotofuti: kede bee fara ne kesheŋ mone kasibebirabarso na bee sa ne ku ji kumobe ashɛŋ nna. Kenishi denji fane mbishi muluŋ bee cheto nna a bra ekrampo na be lakal kebɔaya na to.

Apuntosɔ be nto: Mfa ne kesheŋkreso monɛ ku bee cheto a buwito kamalgafolmu na to bee lar efuli. Kamalgafolmu na daga ku ka buwito kato kama be kesheŋkreso na n shin bra ekrampo na be lakal kebɔaya na to. Kato pupɔr e daga ku buwi saŋɛ kama ne fo bra lakal pupɔr.

Lalaluwe: Bee palto kesheŋ tinini na nna ashi sososo be kato na to n shin buwito abɔaya mone anye kraŋ apuntosɔ be nto na to.

Kedelgeso be kasibebirabarso be amu ko nde:

- Kedelge epel/vidiyo shaso so
- Kedelge kayurwushi ne kashinteŋ ji be lakal so.

- Kedelge kawol/buuku mone fee sha ga so.
- Kedelge fobe sososo be efuli pote be keyo so.
- Kedelge fo teri/nekpa kpakpaso so.

Kushun 5.5

1. Be kuso mone fo bii na so n njinito kusone ku la kedelgeso be kasibebirabarlo. Nuso ne kumo ne keshejkute be kasibebirabarlo kor abarto?
 - a. Naniere bulo kebor ere so n keni vidiyo ere n shin kraj amuba na n shin chigeto kusone fo peshe ta n laje kedelgeso be kasibebirabarlo be kaplie na n sa fobe katujebi.

A descriptive essay - Search (bing.com)

Kedelgeso be kasibebirabarlo be kapor/ayabi e wo kaseto ere

- Ngbar na daga a ka buwito nene n sa ekrampo na. Ngbar mone e ta n shuj na daga ku ka lie keshejtirso na nna.
- Ta alakalfoni ne kamalganyi be aporsobi n shuj. Kede bee njini fane esibepo na ta atankargaso, adulwiso, ketanyili n sa malga ne adelgeso a lara keshej tinini na efuli a sa ekrampo na.
- Lara mmalgaba mone a daga a ka bee sa ekrampo na lakal mone e maaj tejso.

Kushun 5.6

Kraj ekpaana ere mone feej beso n sibe kedelgeso be kasibebirabarlo;

1. Sososo, megito fobe kumu na to n shin buwito kumo ne fobe lakal be ekpaana, chala fobe abaya mone fo tama fane feej ta n shuj.
2. Kunyosepo, tol fobe kasibe na, sibe fobe abaya na be ashejtirso na be amu nawule n shin peshe kanane feej buwi amo kebeso kebeso to.
3. Kesasepo, sibe fobe nto kama be kamalgafolmu n nase.
4. Lalaluwe, loje n kraj kumo nene. Loj beej che fo to ne fo wu kaboler be mboj n tise amo to.

Fee naŋ tiŋ ta ekpaana ko n tiiso aa? Ekpa ana ere be kumo ne fo wu fane ku daga ne fo ta n sibɛ kedelgeso be kasibebirabarso lɛla?

Kushuŋ 5.7

1. Ntuŋso to, menye e sibɛ nto asa be kedelgeso be kasibebirabarso ne kumu ere “Ghana be agbemfu be kananɛ a du” n shin delgeso ekpaana mone a che fo to ne fo sibɛ kumo nene. Blase n ta fobe kasibebirabarso ne ekpaana na n ɻini fo braana ebiikpa to.
2. Ta ngbar mone a wo kesheŋkute ne kedelgeso be nsibebirabarso to n kasar abar. Ta fobe atuwebi na n ɻini fo braana ebiikpa to.

Kebuwiashenjto be kasibebirabarso

Kebuwiashenjto be kasibebirabarso bee buwito kumu na nna a sa ekrampo na; Ku bee buwito/delgeso kumu na be asheŋ nene nna a sa ekrampo na.

Kebuwiashenjto be kasibebirabarso be kasibɛ be ekpaana

Kesibɛ kebuwiashenjto be kasibebirabarso lɛla nene daga ne fo pinto kasɔbii na be kumu na nna.

kebuwiashenjto be kasibebirabarso be amu ko nde ne baŋ tiŋ sa fo:

1. Maneso ne adaga baasa e ba kraa yo esoso be kasheŋkeni to?
2. Dinito mfera be alemfia be tɔnɔ.
3. Buwito nene kedibikuu/kupuŋchɔ be jerbe/tɔrɔ.
4. Kananɛ afuuto be abɔaya bee tɔrɔ nko a che kakraŋ to.

Ne fo baa sha kesibɛ kebuwiashenjto be kasibebirabarso, adaga ne fo be ekpaana ere so na;

- a. Kraŋ fobe mbishi na be kumu na nene.
- b. Beta n kraŋ fobe kumu be atuwebi na. Wɔrɔ m bishi fobe ejinipo ne e buwito kumo to nene n sa fo n de ne fo kra sha kecheto nna na. Lɔŋɛ n kraŋ kumu na be asheŋ nwol to nko afuuto be kebor to n de ne fo kra sha abɔaya damta nna na.
- c. Barga fobe kushuŋ na to ntuŋ wurbi to
- d. Tol fobe kasibebirabarso na ne ku ɻini fo kananɛ feeŋ sibɛ kumo. Keni kaseto ere

- e. Sibε kamalgafolmu na gberεbi, n shin fara kumo ne kasɔtɔfuti lεla.

Mfera be kushuŋ: Fa ka kraŋ ekpaana mone feeŋ bεso n sibε kebuwiashenjto be kasibεbirabarso lεla na, nuso be agoni ne fo tama fane a beeŋ che fo to nene ne fo blase?

Kebuwiashenjto be kasibεbirabarso be kasibε be ekpaana/ kapɔr

Kebuwiashenjto be kasibεbirabarso be kasibε be kapɔr e wɔ kaseto ere na.

Kasibεbirabarso na be kasotofuti

Buwito fobe kumu na to gberε n shin sibε fobe kamalgafolmu mone ku bee duwɔ fobe kebɔaya na kikε so.

Apuntosɔ Ku bee ka la nto asa nna ama ku bee kaa cho loŋ kasibε tentenj to. Mfa ne fee buwito kumu na be kesheŋwɔrɔ ne kesheŋkreso na to nene. Kato kama daga ku ka kɔ lakal tinini koŋwule na. Kede e naa chεto ne kasibεbirabarso na be kesheŋtirso bee buwito nene n shin naa bε ekpa so. A daga fo kaa bee ta kato kama nna a beta a liɛ kasotofuti be kamalgafolmu na.

Lalaluwe

Kebuwiashenjto be kasibεbirabarso be keluweto bee duwɔ kumu na kikε so nna. Lalaluwe na bee duwɔ kasibεbirabarso na kikε n kii kekoŋwule. Kumo e naa ɲinito lalaluwe kamalgafolmu ne apuntosɔ be nto na be lakal be ekar.

Kraŋ afuuto be kebor mone ku wɔ kaseto ere n shin bir kebuwiashenjto be kasibεbirabarso be kapɔr be kelijima kunyɔnyɔto/ntuŋso to.

<https://www.quora.com/What-are-the-characteristics-of-an-expository-essay>

Kushuŋ 5.8

1. ɻinito kuso ne ku la kasibεbirabarso. Ta fobe atuwebi na n ɻini fo braana ebiikpa to.
2. Ntuŋso to, menye e kraŋ kasibεbirabarso be akeniso ere n shin pin kebuwiashenjto be kasibεbirabarso be kapɔr to. Ta fobe atuwebi na n ɻini fo braana ebiikpa to.

<https://assets.myperfectwords.com/blog/expository-essay/expository-essay-examples/expository-essay-example-grade-7-pdf.pdf>

3. Ntuŋso to, menye e buwito ekpaana mone a daga a ka wɔ kebuwiashenjto be kasibebirabarso be kapɔr to. Ta fobe atuwebi na n ɻini fo braana ebiikpa to.
4. Sibe nto asa be kebuwiashenjto be kasibebirabarso ne kumu ere “Manɛso ne adaga baasa e ba kraa yɔ esoso be kasheŋkeni to?” n shin ta kumo n sa bebiipo ko ashi ebiikpa pɔtɛ ne bu punpuŋ kumo to kakpa mone ku maŋ ninji ekpa.
5. Ntuŋso to, ta kedelgeso ne kebuwiashenjto be nsibebirabarso be kapɔr to n kasar abar. Ta fobe atuwebi na n ɻini fo braana ebiikpa to.

Kepalto Be Mbishi

1. Sibε kato koŋwule be kesheŋkute be kasibεbirabarso n shin pin kamalgafolmu ne mmalgafol chetopo na to.
2. Ne fo gbagba be mmalgaba, buwito kusɔ ne ku la kesheŋkute be kasibεbirabarso
3. Sa aboaya nene kananε feeŋ sibε kumu ere “kusɔne maaŋ teŋso kike ashi mabe nkpa to” n kii kesheŋkute be kasibεbirabarso lela.
4. Dinito kesheŋkute be kasibεbirabarso be kapɔr so. Ta fobe atuwebi na n ɻini fo braana ebiikpa to.
5. Sibε nto asa be kasibεbirabarso ne kumu ere “*kanyiji be enite mone maaŋ teŋso?*” n shin ɻinito kesheŋkute be kasibεbirabarso be kapɔr monε fo sibε na. Pin mmalgafolmu na kato kama to.
6. Sibε kasibεbirabarso ne kumu ere “*Mabe sukuru be kedelgeso*”. Sanj kaŋ teŋso ne kelara efuli kasibεbirabarso be ekpa ne kumobe kapɔr.
7. Sibε nto asa be kedelgeso be kasibεbirabarso ne kumobe kumu e baa la “*ma teri/nekpa kpakpaso ashi durnyaŋ kike to*”. Baa nyinji nene a ta kedelgeso be kasibεbirabarso be kapɔr a shuŋ.
8. Manε ela kebuwiashenɔ be kasibεbirabarso?
9. Sibε nto asa be kebuwiashenɔ be kasibεbirabarso ne kumobe kumu e baa la “*kedibikuu/kupuŋchɔ be jerbe/tɔrɔ*”. Kenito kananε ku dese ne kumobe kapɔr to.
10. Ta kesheŋkute ne kebuwiashenɔ be nsibεbirabarso n kasar abar. Lara amobe nduli ne mbarga efuli.

Kepalto Be Atuwebi

Kepalto be mbishi be atuwebi ko:

1. Kato koñwule be kasibebirabarso be kekeniso ko nde

Yiri kama kɔ bumobe adaykare be ncha nna, kacha kama kɔ kesheñwɔrɔ mo to ne baa cha amo nna. Ncha na be ako la keli, kamuji, asherkpaŋ, kekpaŋ ne kabɔreshuŋ to be ncha nna. Ncha damta e wɔ Ghana be agbemfu kuduashe na kike to, ne baa cha amo sañesañe fɔñfɔŋ nchegboŋ nko kesheñwɔrɔ fanɛ keli, kekil, kamushe ne adamta. Baa cha amo nna a deñi anishi n naa buwi baasa be lakal to. (fanɛ ‘Gome’ be kacha, mone Nkraŋ bee cha ashi Accra Homowo be kachegboŋ na to mbronи be kufol August to na). Ncha na be ako ela, kpalongo Nkraŋ be kacha, Agbadza Mbɔtɔɔ be kacha, Adowa Mboŋ be kacha, Bamaya Nwoŋ be kacha, Gaŋgaŋ, Gobi, kpaana Ngbanya be ncha ne adamta. Ncha damta wɔtɔ Ghana to n sa yiri kama ne kananɛ a lar.

Kamalgafolmu na ela, Yiri kama kɔ bumobe adaykare be ncha nna, kacha kama kɔ kesheñwɔrɔ mo to ne baa cha amo nna.

Mmalgafol mone a ka na kike la mmalgafol chetopo nna

Alerkpa: https://en.wikipedia.org/wiki/Culture_of_Ghana

2. Kesheñkute la kasibε tenteŋ be kesherkpaŋ sibɛso nna ne ku bee bε kesheñkute be kapɔrto be ekpa so a ta kumu ko a lara esa be anishi be awuso efuli.
3. Nkpal kumu na so, adaga fo ka tol kasibebirabarso na nna n shin ta esa gbagba be ntilemu a shuj, lakal daga a ka bee bε abarso n shin naa kɔ kenishi deñi mone ku bee bra lakal kumo to.
4. Kesheñkute be kasibebirabarso be kapɔr ela kasotofuti, apuntosɔ ne lalaluwe. Bebiipo na e ñinito nene kumobe kapɔr na.

Atuwebi na beeŋ bε bebiipo na be kasibebirabarso mone baŋ sibe na to so. Kekeniso ko nde:

kanyiŋi be enite be kasotofuti

Enite beeŋ tiŋ a la fanɛ kumusaŋe be kaboŋ mone ku bee ta fo a lar fobe tarukama be kebawɔtɔ be kesheñwɔrɔ to. Ku bee sa ekpa nna ne fee pin

mboj pupor ne baasa pupor. Enite kojwule mone maaj tiij n tejso ela ma ne mabe kanaaj ka yo abeeso.

Abeeso be enite

Enite na fara kachipurdidi nna. Anye bala anyebe ekulonj, ajibi, asobuuso ne amfoni be kusso ne anyeej ya ta n kuu amfoni. Ekpa na daa wo kufo ama ku daaj woro ebel. Anye pel epelwurbi a boj nshe. Anye ka bee tagatoabee na a keni tokoroto, kaboj na baa wale nna. Ndibi tentej ne agoro afitiri bumboj baa wo kaplie kama nna. Ku daa du nna fan anye ka far a luri amfoni to na.

Epel be asoworoso

Anye ka fo anyebe ediikpa, ekama be kagbene daaj fuli nna. Nche gbera mone a beso na kike daa la epelshej nna. Anye ta ekulonj a nite nchu na so n wu nchu ka shi kebee so a worge to. Anye daaj wu kupojto be asoboya ko ne a wo kufo gbera ne anye. Kumobe ebel gbagba ela ku baa china a mata ede kanyiso, a to aboyu n saa ji asherkpaaj.

Enite na be lakal mone m bii

Enite na jini ma aso damta. M bii kananen baa keni Ebore be asotooso a bulo kenishi ne kananen ku daga kenyen sajne n sa fobe kanaaj. Ku jini ma fanen manen enite gboj nawule a wobel n saa ko kanyinji. Sajne ko, kebaa wo abar kuto ne kusso pupor be kabii gba nawule kukwe nna.

Lalaluwe

Kenite n yo abee to na la keshej mone meeji ba nyiji sajekama nna. Manen fanen aso lela mone n wu na nawule, ama amushe ne kasha mone anye daaj sa abar na. Ku daaj jini ma fanen keshej kpra mone fo maaj tejso be ebel ela fo ka woro kumo ne kanaaj/beteri.

Kasibebirabarso be kekeniso ko e wo esoso na a jini kananen keshejworo na woro m be abarso ashi amu mone a nyi na to.

5. Kananen feej delge mabe sukuru so be kekeniso/ekpaana ko nde

Ashi kasotofuti na to: sukuru be ketere ne kumobe kaboj mone ku wo, kecheto mone ku wo sukuru na to a che fobe kabla to ne adamta.

Apuntosso be kato: Sukuru be kedelgeso, sukuru be kananen ku yil, ebuana ne ebiikpabu, kumu nko kaba mone fee bii, kasobii be bushi, asopote mone a dajeso, bejinipo ne sukuru be bejunkparpo, bebiipo, bebiipo be ntujwurbi mone a wo sukuru na to a che fobe kabla to ne adamta.

(Kede beeŋ tiŋ ala fane nto asa)

Lalaluwe: Maneso ne fee sha sukuru na, maneso ne sukuru na do kumo braana kumu. Sukuru na be kecheto mone ku ko n sa fobe nkpa?

6. Atuwebi na beeŋ ba kɔr abarto. Ta kebor ere n kasar fobe kedelgeso be kasibebirabarso na.

<https://www.knockholt.kent.sch.uk/attachments/download.asp?file=641&type=pdf>

7. Ku la kasibebirabarso monε ku bee folweso nko a delge kuso so nna. Ku bee buwito kumu na, ekpaana nko lakal to be asheŋ na a sa ekrampo na ne a bee lar anishi nene.
8. Atuwebi na beeŋ ba kɔr abarto. Ta kebor ere n kasar fobe kushuj na.

Kasotofuti

1. Fo ta mmalgafol fane 2-3 n fara fobe kumu na aa?
2. Fo fara fobe kumu na ne mmalgafol chetopo aa?
3. Fobe mmalgafol chetopo na lie fobe kumu na nene aa?
4. Fobe kamalgafolmu na dese nene aa?
5. Fobe sososo be kato na ko kayelga a pe ekrampo na be lakal aa?

Apuntos

1. Fo sibe kato n sa fobe nto 3-5 be kekama aa?
2. Fo buwi fobe keboaya na to nene kato kama be sososo aa?
3. Fo ta kashinteŋ n cheto n shuj kato kama to aa?
4. Fo ta lalaluwe be keboaya n shuj kato kama be lalaluwe ne ku cheso n yo kato nyosepo to aa?

Lalaluwe

1. Fo loŋe m palto fobe kamalgafolmu na aa?
2. Fo tiŋ luwe ne keboaya monε ku par ekrampo na nene aa?
3. Fo wɔrɔ keduwozo n sa esoso be nto na aa?

Amo kike:

1. Fobe kebuwiashento be kasibebirabarso na tiŋ delgeso nene fobe kumu na n sa ekrampo na aa?
2. Fo ta mmalgaba monε a bee sa aboaya ne mfera n shuj aa?

3. Fobe nto na kike liε fobe kumu na aa?
4. Fo tiŋ pε fobe ekrampo na be lakal aa?
5. Fo tiŋ yege kebɔaya belbelso ko n sa fobe bekrampo na aa?

Alerkpa:<https://palmspringsmiddleschool.net/wp-content/uploads/2013/12/ExpositoryWritingChecklist.pdf>

6. Mbarga ne nduli mone a wɔ kesheŋkute ne kebuwiashenjto be nsibεbirabarso to.
 - a. Kesheŋkute be kasibεbirabarso beeŋ tiŋ a la kesherkpaŋ be keji ama kebuwiashenjto be kasibεbirabarso bre la kedelgeso nna kumobe kapɔr to.
 - b. Kebuwiashenjto be kasibεbirabarso la kashintenj mone ku bee buwi asheŋ to nene nna ama kesheŋkute be kasibεbirabarso bee ta ngbar ne mmalgaba yoyul nna a shuŋ
 - c. Kebuwiashenjto be kasibεbirabarso to abɔaya na bee bε abarso nna kananε ku daga ama kesheŋkute be kasibεbirabarso bre ma kaa beso loŋ.
 - d. Kesheŋkute be kasibεbirabarso beeŋ tiŋ a la kashintenj nko efε ama kebuwiashenjto be kasibεbirabarso bre la kashintenj nawule nna.
 - e. Kebuwiashenjto be kasibεbirabarso ne besibεpo kɔ a sibe sukuru to be abuku n saa kɔ kesheŋkute be kasibεbirabarso male a sibe asherkpaŋ wurbi.

NWOLCHETOPO:

- Ackley, E. et al (1986) *Macmillan English 12* Macmillan Publishing Company 886 Third Avenue New York, NY 10022
- Crew, F. (1987), *The Random House Handbook (5th Edition)* McGraw. Hill Publishing Company New York
- MacGraw Hill, G. (2000) *Grammar and Composition Handbook* McGraw-Hill Publishing Company
- Grieve D. W., and Pratt, K (1971), *Certificate English Language*, Western Printing Service Ltd., Bristol
- Herfferman, A.W and Lincoln, J.E. (1982), *Writing, A College Handbook*, Third Ed. W.W. Norton & Company Inc. London
- Marius, R. & Wierner H.S. (1988), *College Handbook (2nd edition)* The McGraw – Hill Publishing Company

KEKRAŋ N TIISO

- Kraŋ n nya kenyi ndaŋe so <https://www.grammarly.com/blog/expository-essay/>
- Denenga, M. S. (2019). *Writing Mastery: Expository Essay: Expository Essay*. Munaii
- Josephine, E. (2020). *Narrative Essay* <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.29485.03041>
- Lee, K. (2020). *How to write great essays*. Kalvin Lee
- For more on narrative essay
https://www.researchgate.net/publication/338778494_Narrative_Essay
- Kraŋ n pinto nene ndaŋe so <https://myperfectwords.com/blog/descriptive-essay>
- Neumann, J. (2016). *A professor's guide to writing essays: The no-nonsense plan for better writing*. 2nd Edition. Jacob Neumann
- Kraŋ <https://fresh-essay.com/descriptive-essays>

NWOLCHETOPO

1. Blanton, L.L. (2021). *Composition Practice*. Henle ELT
2. Starkey, L. (2004). *How to write great essays*. New York: Learning Express
3. Kane, S. T. (2000). *The oxford essential guide to writing*. Berkeley Publishing Books
4. Zemach, E. D. & Rumisek, L. A. (2009). *Academic writing. From paragraph to essay*. Macmillian
5. Blanton, L.L. (2021). *Composition Practice*. Henle ELT
6. DeJoy, N.C. (2021). *Undergraduate writing in Composition Studies*. Utah State University
7. Howlett, M. (2023). *The creative phrase book for descriptive and narrative essay writing: A must-have reference for students to write A+ essays*. Vol 1 Kindle Edition.
8. Zemach, E. D. & Rumisek, L. A. (2009). *Academic writing. From paragraph to essay*. Macmillian.

ACKNOWLEDGEMENTS

Ghana Education
Service (GES)

